

Юрій Кочубей

МІЖНАРОДНИЙ РЕЗОНАНС НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. П. КОВАЛІВСЬКОГО

Несприятливі історичні умови життя українського народу, його бездержавно-культурної діяльності не знайшли гідного визнання у світовій науці, а якщо й знайшли, то все записувалося на рахунок панівних націй. Сходознавство в Україні, яке взяло рішучий старт у 20-ті роки завдяки зусиллям насамперед акад. А. Ю. Кримського, грубою силою було зліквідовано у зв'язку з черговим наступом кремлівських вождів на українство. В умовах ССРР навіть А. Ю. Кримський не зміг реалізувати повною мірою свою інтелектуальну потугу, талант і досвід і повноправно увійти в коло визначних сходознавців ХХ ст.

Ще в гіршому становищі міг опинитися вчений, який взагалі розпочав свою наукову кар'єру після 1917 року. Це — випадок Андрія Петровича Ковалівського (1895—1969), доктора історичних наук, професора Харківського університету. Він став одним з ініціаторів глибокого вивчення арабських джерел до історії країн Східної Європи, виступивши 14 лютого 1930 року з доповіддю на цю тему в НДІ сходознавства. На жаль, дирекція не затвердила цю тему як “неактуальну”. Акад. І. Ю. Крачковський, який 27 листопада цього ж року виступив з програмною доповіддю на подібну тему з “всесоюзним замахом”, опублікованою в “Записках Колегии востоковедов” 1932 року, запросив А. П. Ковалівського до Ленінграда, де йому було доручено зайнятися саме дослідженням арабських історичних джерел. Він гаряче взявся за роботу, і після появи нового тексту Мешхедського рукопису “Подорожі Ібн Фадлана на Волгу” його переклав, прокоментував і підготував до публікації. Та сталінська машина терору була вже запущена і не-вдовзі поглинула талановитого українського вченого. Щоб врятувати працю, у 1939 році її видали без згадки імені автора, було лише зазначено “под редакцієй акад. І. Ю. Крачковського”. Практично одночасно в Німеччині вийшла подібна праця турецького вченого А. З. Валіді Тогана, вихідця з Росії. То ж, можливо, щоб не втратити пріоритету, радянська влада закрила очі на нестандартну публікацію.

Пріоритет було закріплено, але для наукового реноме А. П. Ковалівського це нічого не дало — він до 1944 року перебував на засланні. Два лиха ХХ ст. — тоталітаризм і війна — стали на перешкоді розвиткові його наукового потенціалу і визнанню колег. А він міг би вже тоді зайняти помітне місце в європейській орієнталістиці.

Звичайно, радянським сходознавцям було відоме ім'я автора публікації 1939 року, але говорити про нього до його звільнення не наважувалися. Задля правди слід сказати, що вже 1950 року в своїх “Очерках по истории русской арабистики” І. Ю. Крачковський коротко, але вагомо оцінив роботу А. П. Ковалівського над арабськими джерелами [Крачковский 1950, 260].

До захисту ним докторської дисертації та виходу в 1956 році у Харкові (через 17 років!) доповненого і виправленого видання “Книги Ібн Фадлана” зарубіжні спеціалісти не знали імені українського вченого, хоча й посилалися на видання 1939 року. Правда, німецький орієнталіст Гельмут Ріттер ще у 1942 році писав: “Але, як я дізнався, автором роботи є Ковалівський, учень Крачковського” [Ritter 1942, 98], хоча й він не міг второпати, хто ж підготував книгу “под редакцієй И. Ю. Крачковского”. Німецький учений прискіпливо, рядок за рядком, прочитав переклади А. П. Ковалівського і А. З. В. Тогана та зробив свої зауваження. У багатьох випадках він визнав рацію за українським ученим, хоча й покритикував його за застарілість бібліографії та різні недогляди в науковому апараті [там же, 101—102]. Що ж до того особистого, що вініс український учений — коментарів, то він відзначив “їх дуже ретельне, сумлінне опрацювання” [там же, 101]. Послу-

говується довоєнним виданням і угорський орієнталіст К. Цегледі [Czegledy 1951, 21], для якого, певно, теж не все ясно з автором, але він високо оцінює заслуги А. П. Ковалівського у вивченні твору Ібн Фаддана. Використали працю нашого вченого (усі видання 1939 р.) американці Р. Блейк і Р. Фрай, швед Т. Ю. Арне, посилалися на неї поляки Т. Левицький (1949–1950), Т. Ковальський (1946), А. Зайончковський (1947), чеський орієнталіст І. Хрек (1954); були відгуки в орієнталістичних виданнях воєнного часу Італії та Німеччини (Е. Росі, М. Гвіді, Г. Мжік, А. Грекуар) [Ковалевский 1956, 90–91].

Виданням 1939 року користувався і арабський публікатор тексту та дослідник Ібн Фаддана Самі ад-Даган, давши йому високу оцінку [Бейліс 1965, 149]; про видання 1956 року він теж, проте, згадує [там же, 148].

Французький учений М. Канаар у престижному сходознавчому журналі “Arabica” опублікував рецензію на книгу українського колеги, в якій називає її “капітальним дослідженням”, вказує на видатний коментар до перекладу і зазначає, що французький переклад, який він готує, базуватиметься саме на перекладі А. П. Ковалівського [Canard 1958a, 299–300]. У вступній частині цього перекладу, опублікованому в Алжирі, він також дуже схвально говорить про роботу А. П. Ковалівського [Canard 1958b, 42–43].

Розгорнуту рецензію на дві праці А. П. Ковалівського — “Книгу Ібн Фаддана...” та “Чуваші и булгары по данным Ахмеда Ибн-Фаддана”, Чебоксари, 1954 г. — надрукував у авторитетному польському сходознавчому журналі “Przeglad orientalistyczny” А. Зайончковський [Zajaczkowski 1957]. У ній рецензент відзначає тонкий філологічний аналіз складного тексту, “надзвичайну сумлінність автора публікації, який зібрав винятково широку, майже вичерпну літературу, і це на різних мовах” [там же, 206].

Слід зазначити, що польські вчені зробили дуже багато для популяризації наукового доробку А. П. Ковалівського. Цьому, насамперед, допомогла стаття відомого орієнталіста Яна Рейхмана “З історії української орієнталістики і культурних зв’язків України зі Сходом” [Reychman 1964], в якій дається позитивна оцінка другої значної праці вченого — “Антології літератур Сходу”, Харків, 1961, зокрема, великого вступу, який, на думку Я. Рейхмана, є “досконалім вступом в історію української (вужче — харківської) орієнталістики, написаним найвизначнішим її представником ...” [там же, 53].

На значному внеску українського вченого у світову орієнталістику Я. Рейхман наголосив у своєму змістовному некрологі [Reychman 1970, 285–286]. Використали працю А. П. Ковалівського і автори третього тому “Джерел до історії слов’янства” А. Кметович, Б. Кметович та Т. Левицький, що видно із франкомовної рецензії Анни Пажимес на це видання [Pazgumies 1988].

Праця А. П. Ковалівського про Ібн Фаддана згадується німецьким вченим Вібке Вальтером у нарисі про радянську арабістику, опублікованому в Берліні 1967 року [Walther 1967, 454], та турецьким вченим Улі Шамільоглу у статті, опублікованій у 1984 році [Schamiloglu 1984, 217].

У діаспорі акад. О. Пріцак використовував кожну нагоду, щоб підкреслити значення доробку А. П. Ковалівського для світової науки. Одну із своїх праць він присвятив “Дорогому Андрієві Ковалівському в подяку за його епохальні досліди над Ібн Фадданом” [Pritsak 1967].

Англомовному світові інформацію про нашого вченого давали відповідні статті в “Енциклопедії України”, виданій у Торонто [Encyclopedia...].

Можна сказати, що праця українського сходознавця знайшла визнання серед російських колег, про що свідчать численні статті, починаючи з енциклопе-

дичних [Ковалівський 1966]. Поява "Антології літератур Сходу" викликала рецензії грузинською і таджицькою мовами, писали про нього й у Чувашії [там же].

Ознайомившись з міжнародним резонансом наукової творчості А. П. Ковалівського, не можна не погодитися з думкою Я. Р. Дацкевича, що "харківське видання Ібн Фадлана ввійшло у золотий фонд не тільки української, а й світової орієнталістики" [Дашкевич 1965, 36]. Маємо надію, що вся наукова спадщина вченого в умовах незалежної української держави з розвитком міжнародних контактів по лінії сходознавства стане відомою широкому колу фахівців у всьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

- Бейліс В. М. 1965. "П'ять видань книги Ібн-Фадлана". Український історичний журнал. №3.
- Дашкевич Я. 1965. "А. П. Ковалівський як дослідник джерел з історії східних слов'ян та України". Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління УРСР. № 1.
- Ковалевский А. П. 1956. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921—922 гг. Харьков.
- Ковалівський А. П. 1966. Андрій Петрович Ковалівський. Біобібліографія. Харків.
- Крачковский И. Ю. 1950. Очерки по истории русской арабистики. Москва—Ленинград.
- Ritter H. 1942. "Zum Text von Ibn Fadlan's Reisebericht". Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. B. 96. Leipzig.
- Canard M. 1958a. *Arabica*. T. 5, fasc. 3. Leiden.
- Canard M. 1958b. *Annales de l'Institut des Etudes orientales*. T. 16. Alger.
- Czegledy K. 1951. "Zur Meschcheder Handschrift von Ibn Fadlans Reisebericht". *Acta Orientalia Ac. Sc. Hungaricae*. T. 1, fasc. 2—3. Budapest.
- Zajaczkowski A. 1957. "Relacja Ibn Fadlana w nowym wydaniu". Przegląd orientalistyczny. № 2 (22). Warszawa.
- Reychman J. 1964. "Z dziejów ukraińskiej orientalistyki i stosunków kulturalnych Ukrainy ze Wschodem". Przegląd orientalistyczny. № 1. Warszawa.
- Reychman J. 1970. "Andrzej Kowaliński, 1895—1969". Przegląd orientalistyczny. №3. Warszawa.
- Parzymies A. 1988. *Africana Bulletin*. № 35. Warszawa.
- Walther W. 1967. "Die sowjetische Arabistik, 1917—1967". Mitteilungen des Instituts für Orientforschung. B. XIII. № 3. Berlin.
- Schamiloglu U. 1984. "The name of the Pechenegs in Ibn Hayans al-Muktabas". *Journal of Turkish Studies*. Vol. 8. Harvard.
- Pritsak O. 1967. "The name of the third kind of Rus and of their city". *Journal of the Royal Asiatic Society*. April. London.
- Encyclopedia... Encyclopedia of Ukraine. 1984. V.I. ("Arabs"), 1988. V. II. ("Kovalivsky Andrii"), 1993. V. II. ("Oriental Studies"). Toronto.

